UDC 821.163.41–93.09

♦ *Boja МАРЈАНОВИЋ*

КРИТИКА ЈЕ НЕДЕЉИВА

Поглед на критику и критичаре српске књижевности за децу и младе

САЖЕТАК: У првом делу рада реч је о критици као стваралачком чину, која је недељива када је реч о општој и дечјој књижевности за децу и младе. Једина разлика је у томе што критика дечје литературе води рачуна о феномену рецепције и није намењена младом читаоцу, већ родитељима, васпитачима, студентима и свима који ову критику више разумеју од дечјег реципијента.

Рад прати прве критичаре српске дечје књижевности: Милана Шевића, Јашу Продановића, Гвида Тартаљу, Васу Стајића и Симу Цуцића, који су поставили темеље ове критике, која је углавном била позитивистичка и импресионистичка, а приступала је литератури за децу и младе педагошки, просветитељски и догматски.

Оглед је фрагмент из дуже студије, која ће бити објављена као књига под истим насловом.

1.

Критика је одувек била, па и данас је, мериторни катализатор између писца, књижевног дела и читаоца. Незамисливо је да њено одсуство од дела буде скрајнуто са путање пишчевог ангажмана и да си-

рову стварносну материју и духовног света претвори у рафиниране облике уметничке мисли и речи. Читалац би без критичке мисли о делу и писцу био осиромашен за истинску визију животне слике света коју му критика презентује на пластичан, сугестиван, реалистичко-имагинаран и филозофско-етички начин. Писац и критичар су, према томе, двојство у реализацији стварносне матрице могућег и немогућег, а читалац је субјект који и писца и критичара прима оптиком строго субјективног прихватања или неприхватања њиховог виђења и тумачења спољњег света.

По себи се разуме да је књижевна критика стваралачки чин. Она то јесте ако анализом и синтезом, дакле реинтерпретацијом уметничког дела, постаје и сама ново дело.

Креативну и књижевнотеоријску критику, пре свега, ствара талентовани критичар који уочава челне елементе једне књижевне творевине, а то значи да одређује креативност аутора који пише дело. Он има моћ да продре у пишчев наум, да асоцијативно и дескриптивно пише, а у игри су и други чиниоци: приповедачки и наративни нерв, смисао за композиционо схему животне материје, опсревација ликова, стил и језик и лака реторичност понуђених садржаја стварности. Таква критика и критичар уклапају се у основне постулате критичког опредељења за *да* или *не*, што треба да буде циљ критичког просуђивања.

Без обзира на све специфичности критике као стваралачког чина, она мора да буде морална и естетска. То подразумева радикална вредновања живота и људи, темпоралне околности (време прошло, време садашње, време будуће), дакле она треба да се заснива на аргументима, лишеним свих мистификација, навијачких страсти, црно-белог сенчења стварности и стварања виртуелног света, далеко од могуће збиље и њене валидности. Таква критика, по мишљењу Алена Роб–Гријеа, мора носити са собом вредност традиције које могу служити као једини критеријум, а то су дела виталних снага наших очева и дедова, некад одбацираних а данас и за будућност прихваћених. У сарадњи таквих односа критике, критичара и живота, остварују се вредни креативни поени, мисли Драган Јеремић, па се таква сарадња одвија на обострану корист: живот и критичар и дело и читалац.

Ако превазилажењем стародревне тезе да се уметност па и критика могу делити по било каквом стваралачком, временском или поетичком кодексу, данас можемо рећи да је такво мишљење превазиђено. *Критика је недељива*. Она се примењује са свим аршинима на књижевно дело било да је намењено одраслом, искусном и образованом читаоцу, или наивном и неискусном детету. Сви критеријуми, сви инструментаријуми укључују се у вредновање уметничке творевине са пуним правом и пуном одговорношћу.

2.

У односу на такозвану *инфантилну, периферну или минорну књижевност*, како се некада лаички мислило о литератури за децу и младе читаоце, изузетка нема. Јер, она је, по мишљењу угледног Бјељинског, вредна и треба је неговати. Бјељински то каже у децидираној изјави *да дело ако је вредно за децу – вредно је и за одрасле*. Овде морамо, ипак, додати став да између дечје и литературе за одрасле постоји један принцип. А он је перцепцијски, с обзиром на то да представља *стожерни камен вододелнице* између зрелог и одраслог читаоца и оног наивног, тек у формирању доживљаја стварности и њених материјалних и духовних вредности.

Критика књижевности за децу, даље, није намењена дечјем узрасту. Она је превасходно намењена одраслима: родитељима, васпитачима, учитељима,

професорима и критичарима, дакле свима који ће младима, *њиховом оцијом мишљења и језика*, говорити о делу и његовим вредностима и невредностима. То значи да тумач мора обухватити све елементе дела: од садржине, преко форме – до поруке, без које ниједно уметничко дело нема сврху свога постојања.

3.

Ако се сложимо да српска литература за децу и младе има свој хронотип, онда је природно да њу прати и одговарајући хронотип критичке мисли.

По грубој класификацији, хронотип критике овога жанра могуће је пратити у три периода или тренутка њеног развоја и деловања. Први би био зачетнички (период до Ј. Ј. Змаја, затим Змај и његови следбеници и епигони). Други би обухватао период пред почетак Другог светског рата, затим међуратни период и појаву европских књижевних праваца и покрета (надреализам, зенитизам, импресионизам, дадаизам). Ови правци, а нарочито надреализам, имали су знатног утицаја на српску дечју књижевност (Александар Вучо), а подршку су му дали угледни критичари тога времена (Марко Ристић, Милан Дединац, Душан Матић). Трећи период био би *стасање и развој нове, модерне српске књижевности*, са појавом Душана Радовића, Драгана Лукића, Љубивоја Ршумовића, који после Десанке Максимовић, Бранка Ћопића, Арсена Диклића и још неких међуратних и послератних писаца испуњавају миље дечје књижевности. Додуше, условна класификација би могла да забележи и четврти период развоја критике за младе, назвавши га *пострадовићевим* и *постршумовићевим*, мада такве сериозне и аналитичке критике, бар што се оне текуће и новинске тиче, готово да и нема.

4.

Обележена просветитељско-рационалистичким тоном од појаве Захарије Орфелина (1785), преко Луке Милованова (1784–1828) и Доситеја Обрадовића (1739–1811), па затим родоначелног песника Јована Јовановића Змаја (1833–1904) и после њега, српска књижевна реч је пратила писце и дела по вокацији *књижевног мњенија и писања*. Сва предана тези идеолошке просветне промисли да за децу треба писати *поучно*, а за *ползу напрепка нације,* књиге које ће васпитавати и упућивати младе у добро а не зло критика је оберучке подржавала, па се тако устројавао тип критичара какви су Милан Шевић, Јаша Продановић, Васа Стајић, Иван Ладик, Гвидо Тартаља и Сима Цуцић.

Милан Шевић (1866–1933) један је од емисара, утемељивача српске критике и периодике предзмајевског и змајевског периода. Био је угледни просветни и културни прегалац, грађанског и патријархалног васпитања, човек од имена и звања. Дечју књижевност је доживљавао као *ползу српске нације*. Писао је о њој и устоличио будућег родоначелника српске дечје песме и приче Јована Јовановића Змаја. Његова књига, оглед *Дечја књижевност српска* (Нови Сад, 1911), била је подстрек многим школским прегаоцима и заљубљеницима у књиге за младе да и они пођу у авантуру праћења и популарисања дечје литературе као занимљивог књижевног жанра. Милан Шевић је превасходно периодичар, историчар и делимично критичар који пишући о српској дечјој књижевностио објективно оцењује њене резултате, стављајући акценат на дидактичке и наравоучитељне речи, које српски писци тога времена, на челу са Змајем, упућују младима. Његов оглед о стању и токовима српске дечје књижевности његовог времена први је озбиљнији рад о карактеру и креативним снагама наше дечје литературе.

Данас од тог огледа углавном полазимо када се враћамо феномену критичке опсервације прошлости.

Дечјом књижевношћу бавио се сериозно и обожавани фолклориста тога времена Јаша Продановић (1867–1948). Он је акценат свога рада углавном стављао на фолклорну тематику дечје литературе из које израста уметничка. И Јаша Продановић је по профилу периодичар, који у делу за децу и младе цени морални циљ, национални дух, истину и доброту – једном речју, кодекс етике и патријархалности свога времена. Уз Васу Стајића, Ивана Ладика, Гвида Тартаљу и Симу Цуцића један је од ретких заљубљеника у дечју књигу, коју је ценио по догми просветитељства и дидактици добра а не зла међу људима у српском национу.

Васа Стајић и Иван Ладик следе Продановићев концепт вредновања дечје књиге. И они акценат стављају на догматичке поруке књижевне речи, залажу се за принцип педагошких лекција, уздижу писце који васпитавају младеж и цене само ону књижевну реч која образује, васпитава и окренута је народу и отечеству. Њихов учинак и допринос српској дечјој књижевности тога периода знатно је мањи и ужи од утицаја Милана Шевића и Јаше Продановића.

Песник, постзмајевац, често имитатор Змајеве поетике али плодан и упоран књижевни посвећеник Гвидо Тартаља (1898–1984) написао је мању књижицу посветивши је размишљању и оцењивању дечје књижевности (*Дечја књижевност*, 1940). Гвидо Тартаља није критичар по вокацији. Писао је чланке о писцима и књигама свога времена, његове текстове можемо назвати белешкама, записима или импресијама. Склон популарисању и пригодном бележењу утисака о писцима, књигама и појавама, Тартаља нема већег значаја у периодици српске критике. Његов значај је у трудољубивости да огласи појаву неког писца и да одока каже углавном похвалне речи и препоруке. Писао је често о песницима-сабраћи, да би јавности скренуо пажњу на још једног писца или књигу, оданог деци и дечјој књизи.

Много дубље, свестраније и упорније првом корпусу критике српске књижевности за децу одужио се Сима Цуцић (1905–1988), који је објавио две књиге чланака, белешки и критика: *Из дечје књижевности I* (1951), *Из дечје књижевности II* (1974) и избор *Огледи из књижевности за децу* (1978), који је, са предговором, уредио Драгољуб Јекнић.

Просветар, мисионар науке и школства, директор гимназије у Зрењанину и идеолошки поклоник револуционара Жарка Зрењанина, Сима Цуцић је књижевни критичар старе школе, са конзервативним приступом дечјој литератури, писцима и делима. Био је тачан и строг, мада често личан тумач и оцењивач дечје литературе. Припадао је ангажованој и социјалној књижевној струји. Књижевној уметности прилазио је педагошки и позитивистички, био је заступник старе естетике и нормативне етике. Није се уклапао у савремене књижевне токове и до краја живота остао је критичар реалистичке оријентације. Његов критичарски став је био да сваком писцу или књизи треба рећи *да* или *не*.

Сима Цуцић је писао о разноврсним темама и мотивима српске књижевности из периода после Првог светског рата, међуратног и периода после Другог светског рата. Највише се интересовао за поезију и прозу писаца који пишу књиге *са тезом*. Обожавао је Змаја и њему се свестрано предавао. Змај му је био оријентир за *дечју песму романтичарског доба*, па је прихватао све арфимативне текстове о Змају какви су, на пример, есеји Милана Богдановића. Поред Змаја, Цуцић је великог писца видео у Бранку Ћопићу. Није се слагао са ликовима у романима Стевана Булајића; није био одушевљен писцима који негују бајку, а није био склон ни појави научне фантастике, која се почела појављивати као тема у српској прозној литератури после Другог светског рата (Чедо Вуковић, Воја Царић).

Цуцићеви параметри у књижевној критици били су стереотипни. Он није осећао временске промене у друштву, литератури и новим поетикама писаца. Није био склон модерним струјањима. Са овлашним оценама приступао је Александру Вучу, Григору Витезу и Драгану Лукићу. Поменути писци као да му нису *легли на срце*, па је о њима писао уздржано, испољавајући скепсу према свему што је ново и модерно. О Десанки Максимовић је писао афирмативно, истичући да је она добар и савремен писац који успешно пише (*и за децу и за одрасле*). Волео је њен спој са природом, руралну наклоњеност детињсву из српске Шумадије, а о Мири Алечковић хвалоспевно говори када пише о њеном роману *Збогом велика тајно*, предлажући јој да се потруди па да напише још *бољи роман за децу.*

Сима Цуцић је писао и о страним писцима. Дивио се Мајаковском и Чуковском. Волео је код ових песника то што децу национално едукују, што им развијају националну свест, што су на путу социјалног и новодошлог друштва у својим срединама.

Најпоузданији и најобјективнији суд о критичару Сими Цуцићу дао је Драгољуб Јекнић, који је начинио избор његових критика и чланака из две поменуте Цуцићеве књиге. Јекнић записује: „Цуцићев приступ дечјој литератури је моралистички и импресионистички.” Њега одушевљавају, каже Јекнић, ведрина и реализам; био је схематичан и структурално клишетирано ограничен, али је одлучно устајао против шунда и његова реч је често оштрица која сече квазилитерарне творевине. Драгољуб Јекнић признаје Сими Цуцићу да је створио тип критике, тип приказа који подразумева крајњу уштеду речи; он је, наставља Јекнић, реалистички био за то да критика треба да говори да или не.

Ова Јекнићева оцена сасвим је прихватљива, а ми додајемо да је критеријум *да* или *не* основа и услов да критичар каже праву оцену о писцу и делу, без лажног хвалоспева, подилажења и полтронства и књижевне фамилијарности. Овај став Симе Цуцића требало је прихватити шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година, па и данас. Са њим је наша књижевност за децу и младе имала више користи него штете, јер би надвладао квалитет над квантитетом, који, по Милану Богдановићу, увек наноси штету једној националној литератури.

Допринос Симе Цуцића развоју критичке мисли у српској књижевности за децу и младе до прве половине двадесетог века је неоспоран. Он је критичар који се не може занемарити. Често цитиран, иако „без властите поетике и естетике”, дакле без „ђубрења духа научном и есејистичком литературом” (Д. Матић), Цуцић је био и остао нека врста копче између књижевнокритичке речи за децу некада и данас. Дакле, припадао је критичарима који су бар формално означили крај дидактизма, педагошке поруке, старомодности и нееластичности у просторима писања савремене књижевне критике која вреднује дела упућена младим читаоцима.

Voja Marjanović

REVIEW IS INDIVISIBLE

Summary

In the first part of this work the author writes about review as a creative act, that is indivisible when it's spoken about literature in general and the literature for little children and the elder ones. The only difference is that the review of children's literature takes care of phenomenon of reception. The author emphasizes that this review is not aimed at the young readers, but at parents, teachers, students and others who understan it better than young reciepients.

In the second part the autor writes about the early critics of Serbian children's literature: Milan Šević, Jaša Prodanović, Gvido Tartalja and Sima Cucić. Their contribu-

tion is important because they laid foundations of this genre that, mainly, was positivist and impressionistic and approached children's literature pedagogically, enlightenedly and dogmatically.

The paper is a fragment of a longer study, that will be published as a book under the same title.